

ZENITISTA U ČELJUSTI DIJALEKTIKE: MICIĆ I RISTIĆ (VIA KRLEŽA)

Jovan BUKUMIRA*

Institut za književnost i umetnost, Beograd**

Apstrakt: Ljubomir Micić i Marko Ristić bili su (književno-ideološki) predvodnici dva najorgani-
zovanija avangardna pokreta na ovim prostorima, zenitizma i nadrealizma, a njihove lične sudbine
bile su obeležene nizom znakovitih približavanja i mimoilaženja. Ovaj rad nastoji da, najpre, (pre)
ispita njihov uzajamni odnos, obeležen prevashodno međusobnim neprihvatanjem i odbacivanjem
(posve u avangardnom duhu snažnog negiranja), naglašavajući pritom neizbežnu posredničku ulogu
Miroslava Krleža, spram koga su se obojica morali odrediti – zenitista totalnom negacijom, nadreali-
sta ambivalentnim prihvatanjem. U radu se, potom, uporedno prikazuju i komentarišu (bilo slični,
bilo različiti) Micićevi i Ristićevi karakteristični stavovi, kako u teoriji tako i u praksi: leaderska uloga u
pokretu i odnos prema saradnicima, sagledavanje kulture i vlastite pozicije unutar nje, shvatanje (knji-
ževne) tradicije, odnos prema naciji i internacionalizaciji (naročito na relaciji Istok–Zapad odnosno
Evropa–Rusija–Balkan), približavanje marksizmu i komunizmu, propagiranje srpstva i/ili jugosloven-
stva, plediranje za ono u čoveku kosmičko i više-od-svesti i sl. Na kraju rada ukazuje se na potrebu za
prevladavanjem pojednostavljujućih književnoistorijskih pristupa zalaganjem za složenije, suptilnije
i – naročito – dijalektičnije tumačenje avangardne umetnosti i njenih protagonista.

Ključne reči: Ljubomir Micić, Marko Ristić, avangarda, zenitizam, nadrealizam, Miroslav Krleža, dijalektika

Na ovom tužnom dijalektičkom skakalištu pojmova mnogo je već
skakača polomilo svoje kosti, jer dijalektika melje
vlastitom dijalektikom i njoj će da iskiše svatko. Prije ili kasnije!
M. Krleža, *Dijalektički antibarbarus*

Ljubomir Micić i Marko Ristić bili su pripadnici i predvodnici dva najorganizovanija avangardna pokreta
na ovim prostorima – zenitizma i nadrealizma. Međutim, usled sticaja istorijskih okolnosti i uzajamnog
nesimpatisanja, njih dvojica su se uglavnom mimoilazili: jedini period tokom kojeg su obojica istovremeno
bili akteri avangardne scene, i kada im je delatnost tekla uporedno, bile su prve godine druge decenije prethod-
nog stoleća, dok je Micić izdavao *Zenit* a Ristić pokretao *Puteve* i *Svedočanstva*.

* jbukumira@yahoo.com

** Rad je nastao u okviru projekta *Uloga srpske periodike u formiranju književnih, kulturnih i nacionalnih obrazaca* (178024), koji finan-
sira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

ZENIT

З.Е.Н.И.Т

БЕОГРАД 23. СЕПТЕМБРА НА БАЛКАНУ 1922. ГОД. II. ЗАГРЕБ

ВАНРЕДНО ИЗДАЊЕ 10.000 ПОСЕБНО ИЗДАЊЕ

ZENITISTIČKI GLASNIK

ЗА
БАЛКАНСКУ КУЛТУРУ И ЦИВИЛИЗАЦИЈУ

Излази само на дан великог года
осим свју осталих дана у годни!

ЦЕНА: ДИН 1 ДИМ : СЕНА

ДИРЕКТОР И УРЕДНИК
ЉУБОМИР МИЦИЋ

Čik gospodo slavjan-ska!

U početku bila je naša reč: ZENIT-ČOV-
EK-UMETNOST-ZENITIZAM. Naši pro-
tivistički držali su da od reči nećemo imati
snage preći u delo. Odlučno smo ga-
zili bacane nam klirpove pod noge. Divilje
smo prestakivali sve protivničke zapreke.
Presli smo na delo stvarišti na kraju
svoje lične i društvene pogodnosti. Naši
protivnici legalno i nelegalno, svim do-
puštenim i nedopuštenim sredstvima bo-
rili su se protiv nas i prognosti nas. Poku-
šali su putem javne i „slobodne“ štampe,
da nas ismejavaju, da nas denunciraju, da
nas prikažu ljudim. Zasto? To počelo je
čičanje perverzne i sadističke atmosfere
u književnosti, umetnosti u koterijama
„kulture“ prošlosti. Svi — loši i bolji
jedinistveno osetili su, da im je položaj
ugrožen postavljanjem novih savre-
menih čovečjih i moralnih vred-
nosti. Bilo ih je u početku koji su se
odusevili da spase ludu staru imovinu
pod novom firmom ali nije bilo zato
vremena čiji smo mi protivni —
a oni to nisu mogli pružiti. Sukob je
otvoren — broj na drugoj strani bio je
i još dugo biće veći. Postavili su bodljik-
ave žice svoje „genialnosti“ koja zas-
tara na svinski napor. Mozak se usta-
jao — njihova praznina i laž
postala je jazna. Naša bubnjarska
vatra u pokos brojne vojske prazni ti-
kave bila je porazna. Razbijene tikve su
se kotrljale sa Parnasa a poslednje osu-
šene košice izdare „visoka klasa“ —
„pametnih“ ljudi i građana.
Odmah u početku bili smo lojalni. Po
svim diplomatskim pravilima međunarod-
nih odnosa navelisti smo borbu. Kuka-
vice borbu nisu primile prsa u prsa, nego
su nam radili iza leđa i napadali muške
iz busije.
I ukralo vreme ZENITIZAM postao je
opasan i „držak.“ (U poslednje vreme

govori se čak, da bi ZENITIZAM bio još
i „simplicijan.“ samo mu je pokretalo
antiparalizma, kao i ostali zenitisti.)
Divna konstatacija i kombinacija: pro-
gnošćenje i onemogućiti zenitiste, soci-
alno ih uništiti, otpustiti ih iz državne
službe, a kolikogod bude moguće isko-
rističemo tu „ludost“ zenitizam u svoje
karjerske ciljeve. Ubiti pa orobiti — zar
ne?
Čik — gospodo slavjan-ska!
Zato što je jugoslavenski čovek zarađen
i prezasićen vašim kulturnim, evropskim
perverzitetima i sadizmima putem veše
javne štampe i književnosti, mi izlazimo
našim sopstvenim trudom u velikoj na-

kladi (ne služeći nikome nego sopstve-
noj i čistoj ideji!) pred svakog građ-
anina ove zemlje, da vas demantujemo i
pljunemo u lice vašoj laži i vašim maski-
ranim položajima.
Zato što Jugoslavija nema još KULTUR-
NE KANALIZACIJE, pomoću koje bi se
nepristrano širile nove ideje kulture i
civilizacije, mi pokušavamo sami i bez
vas privesiti naše ideje u život: za čo-
veka za sve vas savremene i buduće.
Zenitizam je svečovečna čista misao
i čist osećaj novog balkanskog čo-
veka koji dolazi.

„Uredništvo „Zenita“

Balkan 23. septembra.

(Radio za Evropu).

Danas na dan Ekvinocija buknuła je poplava zenitizma. Jugos-
lavlavlja očekuje polop i kanl se iskrcači za Solun. Zenitizam je
ujedno u vezi i s provalom vulkana. Očekuje se brza pomoć one
savezničke mornarice koja nije u vezi sa Kemal-pašom.

Zenitizam je barbarska, antikulturna, divlja orovala i volja za

300.000 udaraća u sekundi.

Сербантисла
Ушиа шуми и гази гладнога маждња.
Јесенско урине леце. Сви гратски са-
тови циично показују

Он је гладан. Име његово је Ракир.
Родео се савним слуцајно и посемеа
је забороавно на тој смешној факази.
Да! То сам ја! Ракир!
Ти Ракир?!
Да! Ја те љубим. Пођа самном. Знаш
да си ме тражила. А ја сам био ево
оде на травајској трачици. Умислао
сам, да је она трачица змија. Хтео
сам ју смркати. То ми није успеало.
Жељезо је тврдо и не претвара се у
змију.

В. Пољански

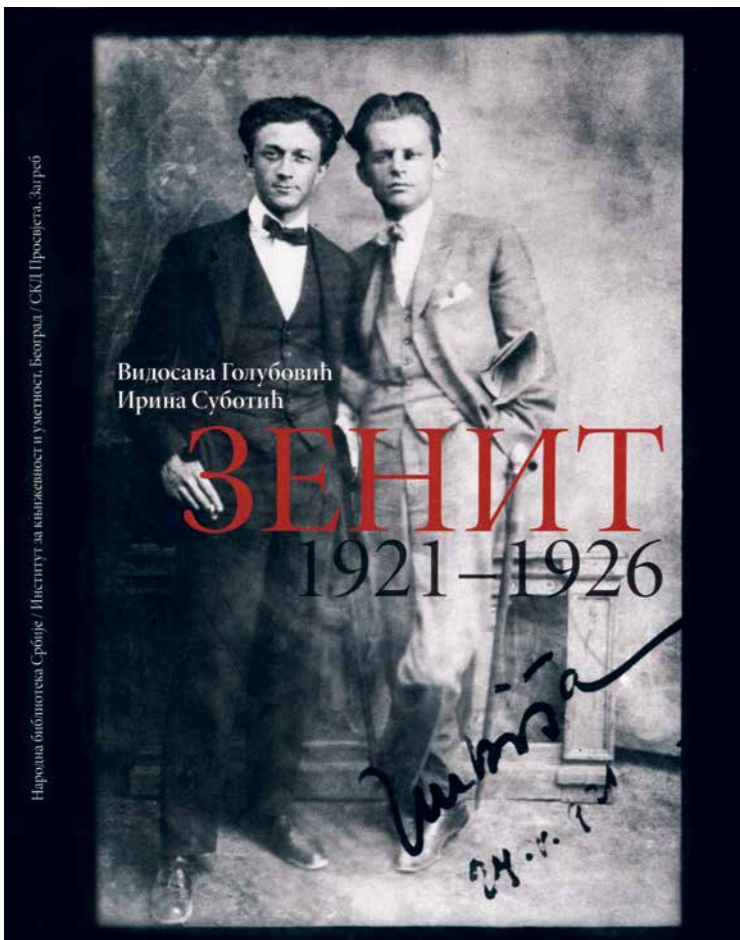
Da! Ja Rakir ljubim tebe Martira. Ti
kesh saak polu i moju postava. Ti kesh
me davaliti od ujkasa i trauvmbu strasta.
Patim. Poja. Muzak se. Umirem. Doja.
Martira! Tvojom ljubavju preobra-
zavam se u visprike dierorganif.
Ja Rakir.
Ti Martira.
Mi smo carobnasti. Doja da smrkamo
glavu željenu zmiya, da umremo od
300.000 udaraća u sekundi po glavi.
Gaa.
Gaa.
Svi su kabareti u gradu vesele priče.
„Marih isto!“
To su poslednje reči Rakira i Martira!
B. Poljanski

Htedoše najpre pomoću „malih“ i drugih
naroda, da uguše Rasku Revoluciju. No i
„mal“ su se u Svetakom ratu pomalo
opameli.
Probuđen je čovek. San je bio dubok.
Zora jasna. Ooli život.
„Mal“ gamitljivo izraziše svoju „neutral-
nost“, lobože pravdajući se „slavenskim
osećajem“, te da nisu još dorasli mešati
se u „velike“ stvari. (Doduše neka bude
ovde spomenuto, kako je jedna nova i
mlada država na Balkanu bila nezahvalna
svojim predčovima. Poslo je bilo s
Evropom zapletena u neku zajedničku i
tragičnu pustolovinu, nikako nije izvršila
svoj historijski poziv prema Rusiji iako
je imala zato mnogo spremne a još više
dužnosti.)
Nadalje činjeni su i drugi pokušaji. Razni
„spasitelji“ gutali su zlatne francuske
talire kao da su bili učeni indijskih
fakira. Evropa bila je još teže bolesna.
Teško bolesna. Crvena tablica se još jače
gibala. Brojka je bila nečiljiva.
Treba napokon pozvati i one „nepriznate“
iz Rusije na svetsku konferenciju u Be-
nosu — govorilo je prvi lekar.
— Da! Ali treba da nam plete zato što

vima. Potajno je otputovala podmornicom
„Kli“ — u Rusiju. Pred milijunima
gladnih i poniznih optužila je svoje mu-
ževne zbog divljačkog nasilja na čoveku,
na jednoj sirotki ženi, koja je njihovom
krivnjom poslala kurva i nerotkinja.
— Dokle sam radala i pružala radosti
svi su mi litali pete i kličali pred go-
lim nogama. Kad sam ostarela i postala
nemoćna, bacili su me pašma kao oglo-
danu kost — plakala je jedna mala
Evropa s podrezanim šikama i upalim
očima.
— Braćo... čovek... ponizhen... bo-
lesna sam. Verujem da ćete osloboditi
i osvetiti njegovu čast. Čovečanstvo...
Vaše osveta biće mi melem i najlepše
opelo nad mojim mrtvim lešom... Čo-
večanstvo...
Posle kratkog vremena rignula je Raska
Revolucija.
Evropi je od zanosa i oduševljenja na-
stupila paraliza. Sveopšta zabuna.
Muževi, kao „spasitelji“ i polličari od za-
nala, koji nvideći veliku grešku svojih ne-
čovečanskih dela, poduzeše sve korake da
odzvare svoju ženu i da omogu posledice
njezine opravdane ali izdajničke inter-
vencije.

Ti moraš biti zenitista!

Zenitistički glasnik za balkansku kulturu i civilizaciju,
23. septembar 1922.

V. Golubović, I. Subotić, *Zenit 1921–1926*, Beograd–Zagreb, 2008.

povučeno, ne angažujući se ni umetnički ni politički, dok je Ristić nastavio s javnom delatnošću – najpre kao ambasador u Parizu a zatim kao funkcioner pri UNESCO, uzimajući pritom učešća u posleratnim kulturnim i književnim polemikama kao i u koncipiranju *Enciklopedije Jugoslavije*, preštampanju usput stare tekstove u novim izdanjima i – sve više – vodeći tzv. javne dnevnik. Čak se ni docnije, u svojim „posthumnim“ životima, njih dvojica nisu previše susretali, ako bismo smeli tako da se izrazimo: ispostavilo se da je reaktuelizacija opusa jednog od njih uglavnom podrazumevala (nenamerno?) potiskivanje nasleđa onog drugog, u čemu je nemaloulogu igrala opšta društveno-politička klima. Na primer, izložba *Zenit i avangarda 20-ih godina*, koju su u Narodnom muzeju 1983. godine priredile Irina Subotić i Vida Golubović, najzaslužnija za revitalizaciju Micića u novijoj srpskoj kulturi, bila je, igrom slučaja, održana baš u godini između Krležine (sam kraj 1981) i Ristićeve smrti (1984), a ova zenitistička *vita nuova* koincidirala je, takođe, s novim vzdizanjem Srbije iz pepela Jugoslavije. S druge strane, Ristić nam se na velika vrata, poput potisnutog ali ne i upokojenog vampira, vratio prethodne decenije zajedno s „povratkom Miroslava Krleže“ (čijem su liku i delu bili, u ovom periodu, posvećeni brojni zbornici, knjige, naučne konferencije te, između ostalog, i Festival jednog pisca u Beogradu), u vreme obeleženo pomanjkanjem relevantnijih novijih doprinosa proučavanju Micićevih akcija i reakcija. Sudimo li po tome, mogli bismo da očekujemo da ovo recepcijsko klatno narednih godina ponovo prevagne „vo imja zenitizma“ – pri čemu ne bi trebalo zanemariti ulogu ovog zbornika i obeležavanje (sto) godišnjice časopisa – ali takav razvoj ipak ne priželjkujemo, zbog čega ćemo u ovom radu i pokušati da damo nijansirani uporedni prikaz Micića i Ristića, te njihove pozicije u srpskoj i jugoslovenskoj kulturi.

Kao jedan od podsticaja za pokušaj uporednog razmatranja Micića i Ristića poslužila je uzgredna napomena iz monografije o *Zenitu*, gde su autorke, govoreći prevashodno o Micićevom radu i aktivnosti, popisale ne-

Potom, u vreme konsolidacije beogradske nadrealističke grupe i njihovih zajedničkih izdanja, krajem dvadesetih i početkom tridesetih, te intenzivnije saradnje s Krležom, sve do početka četrdesetih godina, Ristić dosta piše i objavljuje, proživljavajući svoje kreativno-spisateljsko zlatno doba, dok Micić, u pariskom egzilu, mahom reciklira stare ideje, što kulminira nekim proznim publikacijama, i to na francuskom jeziku. Jedino se još, ali isključivo vremenski, podudaraju Ristićeva saradnja u *Pečatu* i Micićev pokušaj da se, putem *Srbijanstva*, vrati na domaću scenu, ali zenitista je tada bio već prilično udaljen od avangardnih tendencija, a i njegov časopis biva odmah zaplenjen i zabranjen, pa se ovaj povratak završio velikim ličnim fijaskom. Nije nezanimljivo da su, nakon Drugog svetskog rata, ovi po malo čemu bliski protagonisti međuratne avangarde stanovali samo nekoliko koraka jedan od drugog, u istoj ulici (Prote Mateje), iako je Micić za vreme socijalističke Jugoslavije živio, na neki način, kao *persona non grata*, u oskudici i

koliko upadljivih sličnosti između Ristićeve i njegove delatnosti – nekoliko odlika koje bi se, uostalom, uz neznatne razlike, mogle pripisati i brojnim drugim avangardnim strujama, kako kod nas tako i u inostranstvu:

Oba pokreta se skoro redovno posmatraju izolovano i protivstavljeno, iako među njima postoji niz dodirnih tačaka: časopisni oblik umetničkog i programskog izražavanja, grupna forma manifesta, javni nastupi, uspostavljanje međunarodnih veza i međunarodni karakter delovanja (ali i posebna okrenutost Francuskoj), objavljivanje priloga stranih autora na izvornom jeziku, kritički i polemički stav prema vladajućoj umetnosti i prema drugim pojavama građanskog društva, odbojnost prema tradiciji i konzervativizmu, leva orijentacija – okrenutost marksizmu, revolucionarnost kao umetnički stav, naglašeni antiimperijalizam i antifašizam, odnos prema Istoku (ali sa različitim pozicijama), poklapanje sa estetikom i tematikom umobolnih, oslanjanje na vrednosti narodnog stvaralaštva, tema odn. motiv genijalnosti, metafizika primenjena u umetničkom postupku, insistiranje na novim, nemimetičkim i antitradicionalnim oblicima likovnog izražavanja... (Golubović, Subotić 2008: 204).

No, iako je ovaj pasus predstavljao inicijalni impuls za istraživanje za koje ovaj rad predstavlja tek uvodno razmatranje, cilj teksta zapravo bi se pre mogao okarakterisati kao (pre)ispitivanje pretpostavki i posledica navedenog komparativnog uvida o Miciću i Ristiću kao svojevrsnim „spojenim sudovima“ srpske avangardne književne scene.

Međutim, ovoj priči, i to ne samo hronološki, prethodi Micićeva „epizoda“ sa Krležom, čije će se glavne odrednice – zenitistička nesaradljivost i snažno odbacivanje potencijalnih saveznika, doprinos komunističkom pokretu, (ne)dijalektičnost itd. – provlačiti docnije i kroz upoređivanje sa beogradskim nadrealistom, naročito jer će u jednom trenutku Krleža i Ristić uspostaviti blisku prijateljsko-spisateljsku saradnju.

Faktor Krleža

Duhovnu situaciju nakon Prvog svetskog rata Valter Benjamin je, usled dotad nesrazmerno velikog opustošenja iskustva, koje se više nije moglo smisljeno povezati ni sa kakvim kulturnim nasleđem, te imajući u vidu novije umetničke tendencije, opisao kao novo varvarstvo, polazući u ovo osiromašenje nade za drugačiji i bolji početak, koji nas ne bi usmerio ka još jednom opštem razaranju:

Šta, naime, varvarinu donosi iskustvo siromaštva? Ono ga primorava da pođe ni od čega; da krene iz početka; da se snađe s malo toga; da gradi malo po malo, ne gledajući pritom ni levo, ni desno (Benjamin 2016).

Zanimljivo je da je Aleksandar Flaker koncepciju svoje studije *Nomadi lepote* (1988), sastavljene od čitanja avangardne umetnosti, postavio upravo na dvema balkanskim „barbarskim“ okosnicama – po njegovom mišljenju Krleži i Miciću – prepoznavši u njihovim društveno-umetničkim vizijama pokušaj da se krene od početka i na novim osnovama izgradi humanija kultura.

Zaista, osim notornog uzajamnog groženja i gloženja koje je vladalo među Krležom i Micićom,¹ ovu je dvojicu autora približavalo razmišljanje o varvarstvu u umetnosti te o položaju naše spram velikih evropskih kul-

1 Navedimo, ilustracije radi, da se Krleža u pismu Juliju Benešiću, tadašnjem uredniku zagrebačke *Kritike*, već 1921. osvrnuo na *Zenit*, istakavši da je to za njega „skandal *non plus ultra*“ koji označava „prelaz svijui granica“ – čime je, rekli bismo, vrlo precizno potvrdio njegov avangardistički etos – te da je, zatim, Josip Kulundžić pisao kako ovaj svu tu „zenitističku komediju prezire, prezire, prezire!“, ali i da se sam autor u vlastitoj publikaciji s omalovažavanjem prisetio zenitiste: „Barbarogenije“ – Micić, zove Dantea nesposobnim da bi saradivao u *Zenitu*“ (Krleža 1926: 137). Sa suprotne strane, iz ovoga su časopisa na račun „Mimostava Krpeže“ redovno ispostavljane optužbe za kvazirevolucionarnost, spregu s nacionalnim institucijama kulture i osrednji talenat, potom je u Micićevoj groteski *Sud porote*, izvedenoj na nekoj od zenitističkih večernji, kao jedan od savremenih tipova predstavljen „komunista i dramatičar“ – po svemu sudeći posprdna aluzija na Krležu (cit. prema Golubović, Subotić 2008: 145) – a zenitista je i posle Drugog svetskog rata ostao pri tvrdom ubeđenju da je ovaj ništa drugo doli „pokvarenjak, srbožder, ustaša“ (Skrobonja 1995: 6).

tura. Krleža se već u „Hrvatskoj književnoj laži“ iz 1919. godine, programskom tekstu iz prvog broja *Plamena*, založio za posmatranje jugoslovenske umetnosti kroz prizmu njenog „barbarskog“ potencijala, insistirajući ujedno na revolucionarnom pučkom potencijalu nove književnosti, osvrnuvši se potom, usputno, na sličnu problematiku u esejima pisanim o slikarstvu Petra Dobrovića i povodom smrti Anatola Fransa (Flaker 1988). Viđen iz ove „barbarske“ perspektive, ali uzevši u obzir i puku hronologiju, odnos Krleža–Micić ukazuje nam se u ovom pogledu i kao odnos preteče i sledbenika. Uostalom, Vladimir Martelanc je u svom napisu o jugoslovenskom ekspresionizmu, 1922, primetio da je Micić, za svoju parolu „Čovek – to je naša prva reč“, mogao (morao?) naći inspiraciju upravo u Krležinom i Cesarčevom *Plamenu*, iako je Radovan Zogović docnije negirao takva poređenja, smatrajući da bi svako povezivanje *Plamena* i *Zenita* – barem na osnovu njihovog doprinosa komunističkom pokretu – bilo na štetu ovih prvih, i značilo da bi se smešali „borci s cirkusantima, književnici s protuvama“ (cit. prema Голубовић, Суботић 2008: 133, 276). Drugim rečima, ostrašćeni napadi zenitiste na vodećeg zagrebačkog autora mogli bi da se protumače ne samo kao ništiteľjska avangardna „sanacija terena“ atakom na ustoličenu književnu tradiciju i natrulu književnu scenu, nego i kao deo autorske (pesničke) borbe za prioritet. Boško Tokin je, navodeći na stranicama *Zenita* delove iz lične prepiske s Micićem, potvrdio nešto slično: „Svakako posle *Plamena* i feljtona *Progres*a najživlje i novo u Jugoslaviji“ (2/1921: 1), a na ovom tragu je i Flaker, gledajući na stvar iz naknadne perspektive, egzaltirano zaključio da „Micić je 'zakasnio', poslije *Plamena* morao je ostati u sjeni Krleže i Cesarca!“ (Flaker 1982: 183).

Njih dvojica su i *Plamenom* i *Književnom republikom* – dakle, tokom perioda izlaženja *Zenita*, kada su pratili nova književna i kulturna zbivanja na međunarodnoj sceni – nesumnjivo bili u oštroj sukobu s hrvatskom književnom tradicijom. Međutim, za razliku od Micića, za njih to nije značilo da treba importovati ili preuzimati evropske avangardne književne modele, koje su smatrali neprimerenim tadašnjoj hrvatskoj kulturnoj stvarnosti; Krleža i Cesarec pokušavali su da novu kulturu grade kako bez izolacije tako i bez oponašanja, ali ne i bez inspiracije, pronalazeći čak i u postojećoj (premda marginalizovanoj) tradiciji osovnu na koju bi se moglo osloniti: bogumili–Križanić–Kranjčević. Sem toga, nisu bili spremni da u korenu problematizuju književnost kao instituciju, što je, prema Piteru Birgeru, uticajnom teoretičaru avangarde, bio suštinski cilj svih avangardnih pokreta, pa se može zaključiti da i odatle, makar delom, potiče odbojnost prema *Zenitu* – koji se uglavnom eklektički nadovezivao na avangardne prakse u Rusiji, Češkoj, Mađarskoj i dr. No, Micićevo vremenom sve nametljivije, ali nažalost ne i razrađeno, insistiranje na figuri Barbarogenija, putem koje se trudio da prethodne slične koncepcije natkrili kako bi se njegova zamisao – poput samog Barbarogenija – pokazala kao samonikla, izvorna i autentična, iz ove nam tačke gledišta deluje kao samo još jedna – književna laž.²

Dakako da Krleža nije ovde nasumično prizvan: jugoslovenski se klasik s frapantno sličnim nipodaštavanjem, makar na deklarativnom nivou, odnosio prema slovu i duhu kako zenitizma tako i nadrealizma.³ Međutim, „Krleža je za jugo-dadu bio samo jedan od okamenjenih označitelja kulture protiv koje su ustali“, dok, nasuprot tome, „nadrealisti prema Krleži neguju korenito drugačiji odnos. Sve i da ne pristajete na razgovor o njegovom avangardizmu, morate se suočiti sa time da je najvitalnija srpska avangarda u svojoj najdubljoj brazdi – krležijanska“ (Brebanović 2016: 146–147). Pritom, i njegovo prijateljstvo s Ristićem odlučno je uticalo na Markov kreativni naboj i njegove (pa i kroz neslaganje brušene) stavove o moralnom i socijalnom smislu poezije. Zanimljivo je, takođe, da najpre erazmovski naslov a onda i glavne poente Krležinog najčućnijeg spisa, „Dijalektičkog antibarbarusa“ – *summae* njegovog obračuna s napadima koji su, kako njemu tako

² Valja podsetiti na još jednu epizodu pesničko-uredničke utaje: Micić je „podržavao privid društvene 'revolucionarnosti' zenitizma do te mjere da na izložbi *Revolucionarne umjetnosti Zapada* u Moskvi 1926. na jugoslavenskom štandu nije bila izložena *Književna republika već Zenit*“ (Flaker 1988: 194).

³ Sam je Krleža svoj ambivalentni odnos prema nadrealizmu obelodanio još dok je sa nadrealistima saradivao u istom listu: „Sve što sam o nadrealističkim tekstovima Milana Dedinca, Marka Ristića (i drugih nadrealista) mogao da shvatim bila je poezija, ili pak nisam razumio o čemu se radi“ (*Pečat* 8, 9/1939: 229). Kasnije će, pak, u privatnom pismu Vasiliju Kaleziću iz 1975. godine, izreći znatno oštrij i nedvosmisleniji sud: „Što se nadrealizma tiče nikada mi nije rekao mnogo, onaj Vaš 'srpski' još manje od nesrpskog, a 'hrvatskog', hvala bogu, nije bilo zahvaljujući kobnom pomanjkanju visokoodnjegovanog poetskog ukusa što se tiče pisca ovih redaka“ (cit. prema Ivšić 1990: 91).

i njegovim saradnicima, na prvom mestu upravo Marku Ristiću, čitavu deceniju i po bili upućivani iz tabora tzv. socijalne literature – prizivaju neku vrstu zakasnelog svođenja računa i sa zenitističkim barbarogenijskim anticivilizacijskim diluvijalnim tlapnjama: on sam tvrdio je da ovaj spis predstavlja „negaciju svih antidijalektičkih barbarizama“, te da „pitanje umetničkog stvaranja ne treba tumačiti barbarski“ (*Pečat* 8, 9/1939: 172). Konačno, moglo bi se na ovom mestu izneti mišljenje da se upravo Krleža najviše približio onom tipu „barbarskog“ pučkog genija o kojem je Micić toliko sanjao da ga u stvarnosti nije mogao ili nije želeo videti, iako mu se ovaj nalazio ispred nosa.

Uporedni životopisi

Naša dvojica autora počeli su svoje javne književne „karijere“ kao pesnici u tradicionalnom smislu – Micić je, pre pokretanja *Zenita*, štampao u Zagrebu dve zbirke svojih pesama, a Ristić je svoje, dotad publikovane po časopisima, objedinio u *Od sreće i od sna*, koju je objavio čuveni S. B. Cvijanović – ali su potom obojica praktično napustili poeziju shvaćenu u užem smislu, vraćajući joj se nakon više godina sporadično, nedisciplinovano i skoro isključivo privatno: Micić kroz zagrobne ode posvećene preminuloj Anuški, Ristić kroz lirske meditacije koje su retko nailazile na značajniji čitalački odjek (iako se poezije shvaćene kao izvorno stvaralačko načelo, različito od literature, nikada nije odrekao).

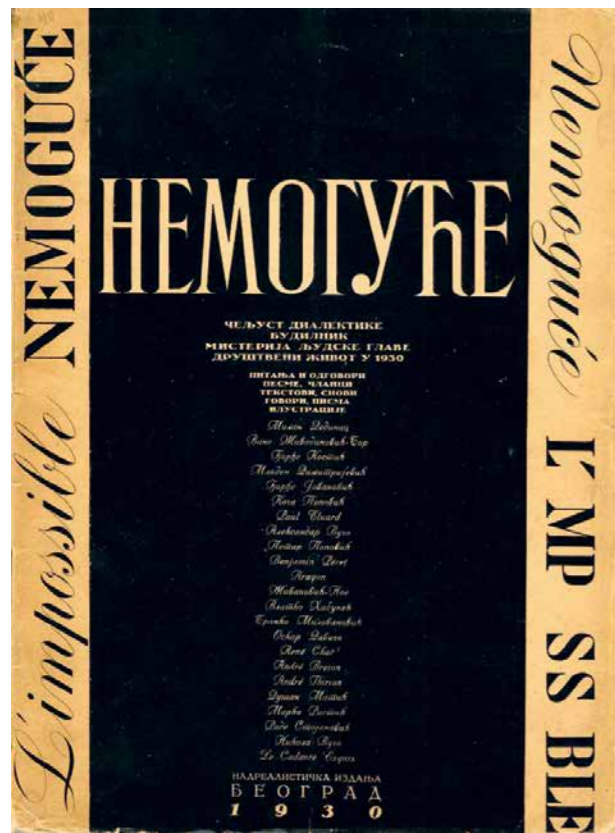
Avangardne tendencije pred kraj i nakon rata, s kojima su podrobno i iz prve ruke bili upoznati i njima bezmalo fascinirani, obojica su doživeli kao snažno lično nadahnuće i mogućnost za vlastito upuštanje u atipične vidove (anti)umetničkog stvaranja, ali i kao priliku za artikulaciju širih društveno-političkih i umetničkih pogleda.⁴ Otuda, verujemo, i kod jednog i kod drugog sličan intenzitet lične involviranosti pa i zagriženosti s kojom su, organizujući svoje avangardističke „radne odbore“, javno nastupali. Pritom bi se Micić, bez obzira na sav kvalitet i kvantitet saradničkih doprinosa, mogao bez ogrešenja poistovetiti sa celim *Zenitom*. Pored toga, on je svoju doslovce shvaćenu lidersku ulogu odigravao uz neizostavnu pompu mesijanskog kompleksa, potpuno odgovarajući opisu iz izreke da „ko na brdu ak imalo stoji, više vidi no onaj pod brdom“ – a ovaj spasiteljski impuls nepogrešivo je odavao njegovu, u potonjim prilikama više puta potvrđenu megalomaniju.⁵ Iako se i Ristić, u manjoj meri svakako, može smatrati ako ne umetničkim, onda barem poetičkim i teorijsko-ideološkim predvodnikom beogradske „nadrealističke čete“,⁶ njegova nam pozicija unutar ove skupine, za razliku od one zenitističkog prvaka, deluje skromnije i otvorenije za saradnju, pa bismo njegov položaj mogli da okarakterišemo kao „prvi među jednakima“, što samo po sebi mnogo govori o razlikama u shvatanju i praktikovanju hijerarhije unutar ova dva pokreta:

Iako je Ristić preuzeo ulogu glavnog organizatora ili „generalnog sekretara“ (Matić), beogradski nadrealizam, za razliku od pariskog, nije bio liderski već nehijerarhijski ustrojen; odluke su donošene kolektivno, a pisanje u dve ili više ruku bilo je standardna praksa (Sretenović 2016: 18).

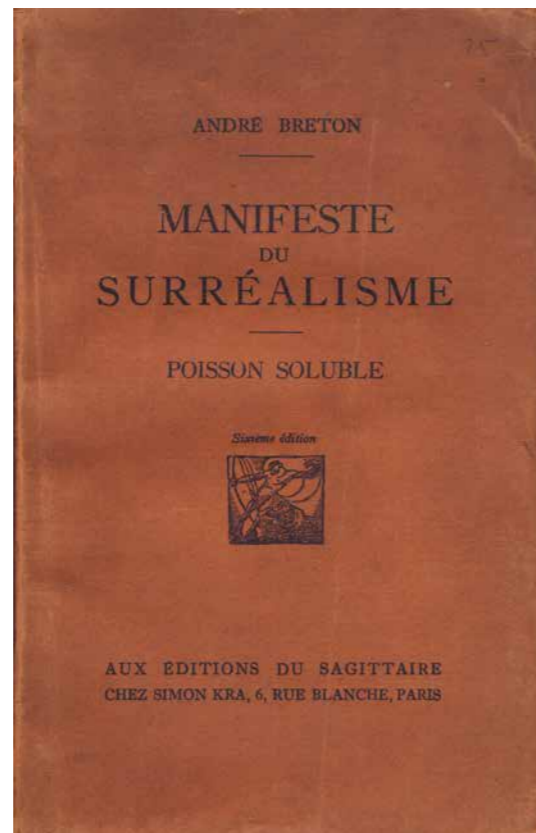
⁴ Branko Vučićević bio je jedan od retkih koji je ovaj dvojac smatrao *per se* multimedijalnim (anti)umetnicima i po pravilu je skretao pažnju upravo na njihove skrajnute i nepriznate radove ili aktivnosti. Otuda se nije libio da Micićevo zloglasno srbovanje gdegdje spretno ostavi po strani i pohvali kreativnije (po njemu, mahom vizuelne) proizvode njegovog mozga, dok je u Ristićevoj zaostavštini više cenio njegove (relativno nepoznate) kolaže i asamblaže ili tipografska rešenja negoli nebrojene eseje (Vučićević 2002; 2007).

⁵ O Micićevoj volji snažnijoj od talenta zabeleženo je pregršt upečatljivih komentara: „Neobuzdana Micićeva ambicija da ostavi značajan trag u sferi kulture...“ (Miloradović 2013: 327); „Da je kod mladog književnika Micića entuzijazam igrao veću ulogu od intelektualnog razmišljanja...“ (Жмерач 1997: 85); „žudnja za tim da se bude iznad svega, ne samo svih drugih pesnika, nego i kao nekakvo totalizatorsko Nad-ja svih umetničkih pravaca avangarde dvadesetih godina“ (Konstantinović 1983: 323); „on ide dalje od Cezara i Napoleona; otuda njegova neskromnost i šupljina“ (Ujević 1965: 392), itd. O megalomaniji u svakoj pori života: „To što je on prodavao bilo je, po njegovim rečima, najbolje“ (Skrobonja: 4).

⁶ Navedimo samo da je Bora Ćosić Ristića video kao dete koje se odreklo svojih biološko-građanskih roditelja u potrazi za onim pesničko-duhovnim (pronašavši ih najpre u Bretonu, zatim Krleži, a na kraju u Brozu), ali i kao autora koji je, naposljetku, i sam „pokušao organizovati svoje vlastito očinstvo nad prijateljima, saradnicima (?) i istomišljenicima (?)“, birajući ih po crti njihove nesinovske neloyalnosti (1991: 79).

Almanah *Nemoguće = L'Impossible*, Beograd, 1930. ◀

A. Breton, *Manifeste du surréalisme*, Paris, 1924. ◀

Iako ni sam nije bio imun na zov spisateljske gordosti i sujete (*Hemozyhe* 1/1930: 16), ne treba zanemariti da je jedan od osnovnih ciljeva kolektivnih spisateljskih poduhvata – u kojima je Ristić, veran izvornim nadrealističkim praksama i eksperimentima, rado uzimao učešća – bilo podiranje neprikosновенosti autorske pozicije.⁷

I Micićeva i Ristićeva avangardistička aktivnost imala je za cilj da dovede do birgerovski shvaćenog prevrata u književnosti kao instituciji. Dok je u većim i „razvijenijim“ književnostima građanskog društva krajem 19. i početkom 20. veka dominantna doktrina bila estetizam – čiji su osnovni postulati autonomija književnosti i larpurlartizam – u manjim književnostima onih društava u kojima se još vodila ili se tek nedavno završila borba za nacionalnu samostalnost literatura se mahom razumevala kao „nacionalnotvorna metanaracija“ (Kreft 2004: 20), ili su se pak, kao u srpskom odnosno SHS / jugoslovenskom slučaju, dve spomenute književno-ideološke pretpostavke volšebno dodirivale, ako ne i preklapale (na primer, u pesničkim figurama Jovana Dučića ili Milana Rakića). Utoliko su naši avangardisti imali zajedničkog protivnika. Ne čudi, stoga, što su se i Micić i Ristić s jednakim žarom obračunavali s tadašnjim direktorom srpske književnosti Bogdanom Popovićem, u čijim su ne samo estetičkim dogmama i književnim sklonostima nego i u akademskim obzirima, ideološkim nazorima i uopšte životnom habitusu, s pravom videli paradigmatičnu i kondenzovanu figuru celokupne domaće *mainstream* književnosti.⁸

⁷ Pritom valja podsetiti da je upravo Ristiću bliska tradicija razmišljanja o književnosti – koja počinje sa Remboom i Malarmeom, nastavlja s nadrealistima i kulminira u francuskom poststrukturalizmu – dovela do glasovite književnoteorijske teze o „smrti autora“.

⁸ Navešćemo, primera radi, dva karakteristična polemička teksta: Ljubomir Micić, „Anatema i klepetanje g. Bogdana Popovića pred sednika 'Ku-kluks-kana'“ (*Zenit* 22/1923), te Marko Ristić, „Dr. h. c. Bogdan Popović sedamdeset godina misli“ (*Danas* 2/1934).

Međutim, iako se avangardna stilska formacija, kako bi rekao Flaker, odlikuje karakterističnim negiranjem celokupne književne tradicije, a posledično i kulturne baštine, upravo bismo na primerima Micića i Ristića mogli da uočimo simptomatična odstupanja od takve definicije. Pokretač *Zenita* bio je, najpre, odlučan da započne od apsolutne nule i sam postavi glavne koordinate novog umetničkog i kulturnog sistema. Ali, kao što je pokazao i slučaj s Krležom, ubrzo je shvatio da čak ni nova kultura ne može da se gradi bez oslanjanja na barem nekakve preostatke one stare, pa se u svom pravedničkom balkanskom besu okrenuo narodnom geniju – tačnije, vlastitom fantazmu o Barbarogeniju koji, nalazeći se izvan dometa zločinačke civilizacije, rusooovski nepatvoreno živi i stvara, te utemeljuje novu, oksimoronsku varvarsku kulturu.⁹ Micić je, zapravo, u idejnom smislu bio veoma blizak ruskim neoprimitivistima i svoj pogled neprestano je usmeravao ka „kolevci Rusiji“, videći u njoj izvor novopobuđenog panslavizma. S druge strane, Ristić – čitanjem i obrazovanjem prezasićeni mladić, od ranog detinjstva upućen na knjižkost – nije sanjao ni o kakvom početku *ex nihilo* niti je verovao da je moguće postaviti se izvan granica kulture, već je svoje književne prijatelje i sebe video kao izdanke poslednjeg stadijuma dekadentne kulturne krize, koji će kulturu unutar nje same uspeti da negiraju (Popović, Ristić 1931: 18). Otuda je često istupao s imenima za koja je smatrao da su zaslužila da izbegnu oganj avangardnih destrukcija, a ova su uglavnom bila francuska, i poklapala se s onima iz pariskih nadrealističkih glasila: Lotreamon, Rembo, Žari, Apoliner... kojima treba dodati, za Ristića lično, Hegela, Ničea, Bretona i Krležu.¹⁰

Međutim, paradoksalno deluje da je za sve ono što se nalazilo na rubovima građanske kulture i društva, pa čak i za narodno stvaralaštvo, više sluha pokazivao evropejski Ristić negoli barbarogenijski Micić. Podsetimo, na primer, da je kao moto za almanah *Nemoguće*, prvu veliku zajedničku publikaciju beogradskih nadrealista, bila uzeta narodna poslovice (*Hemozyhe* 1/1930: 2), a da su se i pre toga, već u *Svedočanstvima*, našli mnogobrojni primeri stvaralaštva umobolnih, samoubica, prosjaka, osuđenika, „bludnica“ i ostalih pripadnika marginalizovanih grupa, što je bio izraz uredničke neoprimitivističke fascinacije sirovom umetničkom produkcijom (prethodnicom *art brut*), pri čemu nadrealisti „ove spontane oblike vanliterarnog stvaralaštva sagledavaju i kao neku vrstu modernog folklora“ (Andonovska 2014). Sa suprotne strane, zenitistička okrenutost ruskom neoprimitivizmu nije dala bitnije rezultate, budući da Micić – ostanimo samo pri tome – Hlebnjokovljev princip destrukcije evropeizovanih struktura ruskog jezika nije uspeo do kraja da shvati, pa ni da primeni u lokalnom kontekstu:

U situaciji kulture koja je od Vuka do Maretića i u jeziku počivala na tzv. „narodnim“, zapravo ruralnim, temeljima, jezično bi obraćanje folkloru kao „prapočelu“ značilo samo potvrđivanje cijeje mitološke zgrade koju je bila apsorbirala i secesija, projektirajući s Meštrovićem Vidovdanski hram (Flaker 1988: 231).

Micić je utoliko morao, ukoliko je zaista nameravao da pronikne u dublje slojeve našeg jezika i kulture, da se okrene orijentalno-muslimanskim elementima kao potencijalnom *drugom* našeg podneblja, što nije učinio, ostajući u svojoj avangardnoj praksi neprestano u znaku *jednog* ili *istog*, obeležen i inače svojom monomanijom.

Micićev koreniti *balcanic turn* predstavljao je, dakle, otklon od Zapadne Evrope i okretanje ka Istoku, i u zaglavlju *Zenita* je od broja 8/1921. stajala formulacija *Istok*→*Zapad*, a časopis je sve eksplicitnije postajao antizapadnjački i proistočnjački orijentisan, da bi na kraju zabrazdio u dubokoj balkanocentričnosti. U tekstu „Paraliza Evrope“ (*Zenit*, vanredno izdanje / 1922), pod pseudonimom Ljutica Glinski, Micić Evropu opisuje

⁹ Da se s one strane kulture ne nalazi nikakva (ma koliko bila poželjna) *tabula rasa* već samo još više kulture, iz koje nam nema bega, znao je i Tin Ujević, pišući još 1930. godine prikaz Micićeve knjige *Zeniton*: „Strašno je vidjeti kako ljudi, koji hoće da su obnovitelji, suočeni s realnim papirom imaju stvarno malo da kažu. I onda ponavljaju stare kulturne klišeje. Jer ona se nalazi tu na dnu mastionika, pogana kultura“ (1965: 391). Nije nezanimljivo zabeležiti da su, u citiranom izdanju, Tinovi polemički članci protiv zenitista i nadrealista štampani tik jedan do drugog.

¹⁰ Iako Micić nije bio sklon pozivanju na prethodnike, ne treba zaboraviti da je jedan od njegovih najbližih saradnika, Boško Tokin, u tekstu „Mladi reacionari i novi duh“ (*Zenit* 2/1921: 4), otkrio nekoliko autora koje je smatrao duhovnim pretečama novog doba – pa i zenitizma – a među njima su se našli Po, Bodler, Vitmen, Niče, Ibzen, Dostojevski, Flober, Sezan i simbolisti.

Svedočanstva, br. 1, Beograd, 1924,
vl. A. Milojević, Kragujevac

Hipnos, br. 2, Beograd, 1923. ◀

je kao neizlečivu pacijentkinju i bezdušni živi leš. Za njega, „Evropa može samo da se ponovo rodi, oplodena sirovom snagom i novim semenjem a nipošto da se preporodi sama iz sebe“ (21/1923: 1) i stoga se ona po svaku cenu morala odstraniti kao činilac ovdašnjeg identiteta, zbog čega „Micićeva logoreja koja izručuje tovarе otrovnih pretnji Evropi ima magijski prizvuk kletve srbijanskih veštica“ (Sretenović 1996: 59). Ovo barbarogenijsko apsolutno odbacivanje Evrope i apel za njenu balkanizaciju, međutim, može se tumačiti i kao puko naličje naizgled potpuno suprotne teze o evropeizaciji Balkana – čiji su najistaknutiji zagovornici bili Bogdan Popović i Jovan Skerlić, na koje se Micić rado obrušavao – štaviše, postoji određena „saradnja“ (izvestan dublji dosluh) između ideje o našoj 'evropeizaciji' i ideje o evropskoj 'balkanizaciji', jer se obe (zar je to teško uvideti?) zasnivaju na verovanju u varvarstvo Balkana“ (Konstantinović 1969: 17). Drugim rečima, umesto da napravi istinski otklon od evrocentrizma, Micić je prihvatio kolonizovanu zapadnoevropsku sliku Balkana, i završio tako što je nekadašnju pogrdu (zaostalost) pokušao da preokrene u sadašnju pohvalu (prednost), a kompleks inferiornosti da pretvori u kompleks superiornosti.

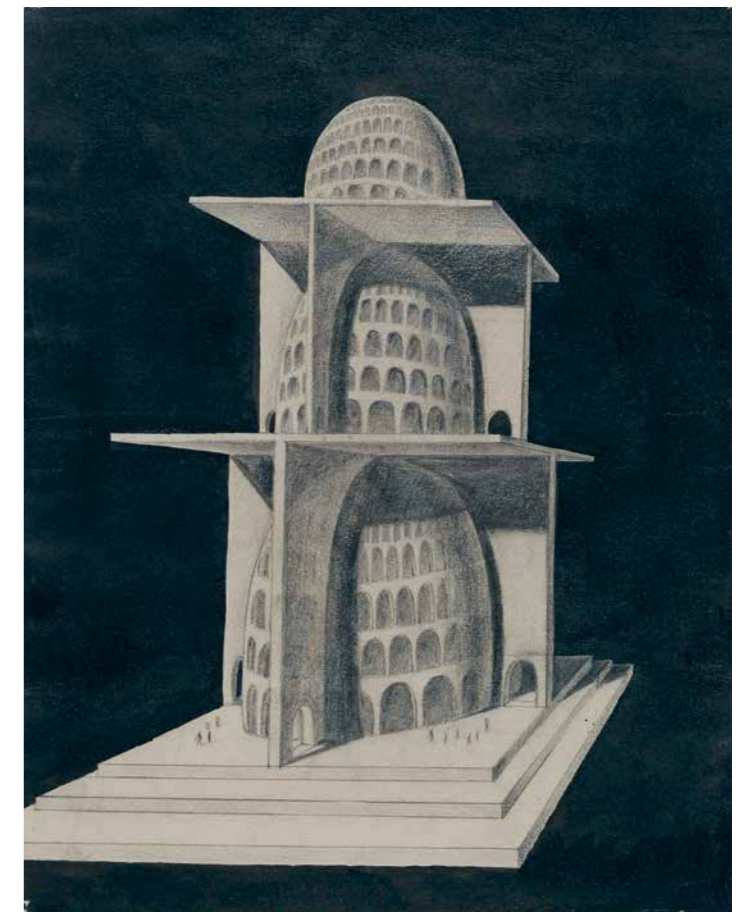
Osovina Pariz–Moskva bila je značajna i za Ristića: on je u njoj video mogućnost za novu sveevropsku kulturno-umetničku sintezu, uključujući obe njene krajnje tačke, uveren, za razliku od Micića, da „nije uvek sa jedne strane Istok, sa druge Zapad“, i napominjući da „gledajući Pariz (što nam se najviše prebacuje!) ipak ne okrećemo glavu od Rusije“ (Svedočanstva 2/1924: 4, 7). Krležijanski udeo i ovde bi se mogao pokazati značajnim faktorom: Ristić je redakciju *Danasa*, u kojem je prvi put prisno saradivao s Krležom, smatrao „evropskim punktom na ovom balkanskom kontinentu“ (cit. prema Lončar 1974: 116), a sam je Krleža, nekoliko godina kasnije, govorio o „antidiluvijalnoj dužnosti“ ljudi od pera i isticao da je jedna od svrha njegovog pisanja podrazumevala „evropeizirati ono što je deevropeizirano“ (Pečat 8, 9/1939: 218). Ristić je, o ovom pitanju, bio blizak i dugogodišnjem Krležinom najbližem saradniku Cesarcu, za koga je upravo Oktobarska revolucija ukinula tradicionalnu suprotnost Rusija–Evropa, a i inače „nosioci su lijeve avangarde počeli

osporavati tradicionalno za 19. st. oslanjanje na rusku kulturu u ime 'slavenske uzajamnosti'“ (Flaker 1988: 192), koje je u Micićevom slučaju ostalo dominantno. To je primetila i Branka Prpa: „Micićeva pobuna protiv civilizacijskih obrazaca građanske i akademizmom degenerirane evropske kulture završit će zatvaranjem u kulturni model čija paradigma može biti jedino slavenski Istok“ (Prpa 2015: 86), postavljajući na suprotnu stranu od ovog oštrog antievropskog diskursa Ristića, kao „kritiku Evrope iz Evrope, odnosno kao antievropeizam Evropljanina“ (Isto: 88).

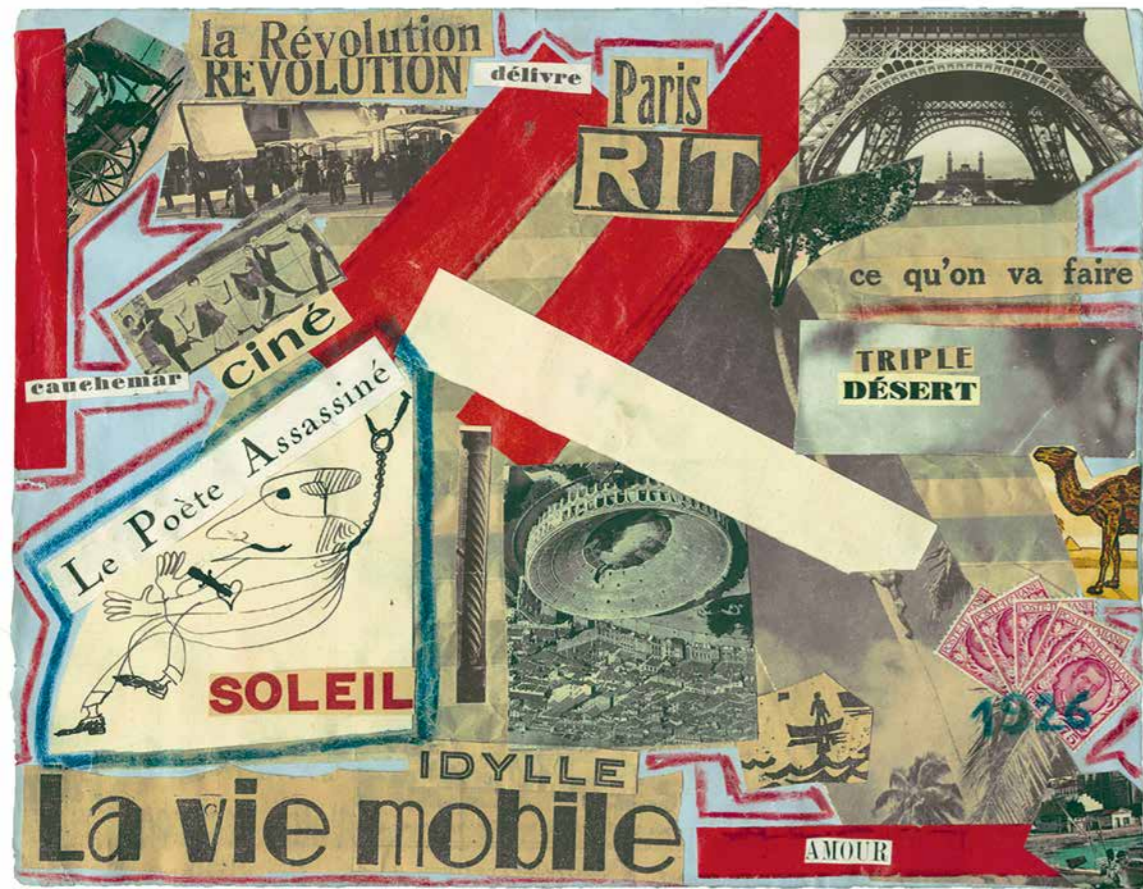
Ipak, uzevši u obzir njihove stavove prema kulturi, ima nemale ironije u tome što su obojica – Ristić tokom celog života, a Micić poglavito nakon *Zenita* – bili veliki ljubitelji francuske kulture, paradigmatične figure zapadnoevropskog latiniteta. I dok se Ristićeva frankofilija može, delimice, objasniti njegovom ranom i dugotrajnom upućenošću na frankofonu kulturu, te nikada i nije postala predmet intimnog skeptičkog preispitivanja, tim više fascinira Micićev zaokret ka latinštini, koji nije bio nužan bez obzira na emigraciju u Pariz, budući da se pisac pritom nije odrekao ni figure Barbarogenija niti svog zenitizma. Svoj roman *Barbarogenije decivilizator* nekada zakleti preziratelj „svirepe i ljudožderske“ Evrope posvetio je upravo najpametnijim predstavnicima visoke kulture, smatrajući baš njih jedinim stvarnim decivilizatorima: „ovaj roman će se dopasti francuskom čitaocu, čitaocu bez predrasuda, slobodnog duha, a možda i najpametnijeg na svetu“ (Мицић 1993: 11), dok je, prema jednom svedočanstvu, do kraja života za Micića važno da „brani Francuze fanatično“ (Skrobonja 1995: 3).

Protivrečnosti koje se ne razreše u sferi kulture, ne mogu se izbeći ni prebacivanjem u polje politike. Avangardni autori uglavnom su pripadali političkoj levcici, naročito s obzirom na paralelnost revolucionarnih zbivanja širom Evrope, pred kraj i nakon Prvog svetskog rata, i prvih proplamsaja istorijskih avangardi. Ni Micić ni Ristić nisu bili izuzetak. Ali, po svom običaju, Micić je i marksizam prigrlio na prilično neortodoksan način, ne trudeći se previše ni da ga razjasni ni da ga popularizuje, nego pokušavajući da ga, pre svega, učini delatnim šrafom svog zenitističkog veleprojekta, onako kako mu je to odgovaralo.¹¹ Ipak, može se reći da je marksizam u *Zenitu* obrnuo pun krug: već u prvom broju objavljen je tekst Lunačarskog o Proletkultu, više puta se referisalo na Lenjina kao na varvarina, štampan je članak Trockog nakon Lenjinove smrti, a na samom kraju časopis biva zabranjen i ugašen zbog teksta „Zenitizam kroz prizmu marksizma“. No, bio je to svojevrsni

¹¹ Da zenitizam ima neuklonjive marksističke korene – doduše mahom artističkog, a ne čisto političkog karaktera – dokazivao je i Sezgin Bojnik, i to interpretacijom filma *Splav meduze* (rež. Karpo Godina, scen. Branko Vučićević, 1980), koji prati avangardni (čitaj: zenitistički) trojac u putešestvijima kroz ruralna bespuća prve Jugoslavije (Boynik 2013). Međutim, iako je autor s pravom skrenuo pažnju na (ne)željene posledice (uglavnom naknadne akademske) nacionalizacije istorijskih avangardi, što se po pravilu završava njihovom depolitizacijom, čini nam se da mu je pri analizi promakla fina ironija kojom je scenarista ove plačljive komedije osenčio marksističko nadahnuće svojih junaka, naročito na relaciji artističko-akrobatskog dueta Mišić–Div. A za temu ovog rada posebno je zanimljivo što se drugi avangardista iz trupe preziva – Ristić!

Jo Klek (J. Seissel), *Nacrt za Zeniteum II*, 1924. ◀

M. Ristić, *La Vie Mobile* (1), 1926,
Muzej savremene umetnosti, Beograd

marksizam-zenitizam, odnosno mešavina zenitističkih principa i revolucionarnih pokliča: Micić je pozivao „Zenitisti svih zemalja, ujedinite se!“ i smatrao Lenjina za protovarvarina – ali bez značajnijeg stvarnog uporišta u zenitističkoj društvenoj praksi, pa ne iznenađuje što „sadržaja koji bi se nedvosmisleno mogli nazvati marksističkim u *Zenitu* je bilo relativno malo“ (Miloradović 2013: 318). Drugim rečima, bila je to mistifikovana verzija marksizma u zenitističkom ruhu.¹² Micić će se, uostalom, prikloniti tezi o dva totalitarizma *ante litteram* – „sa gledišta zenitizma, fašizam, kao i njegov stariji dvojniki komunizam, predstavlja samo atak na zdravlje Evrope“ (Мицић 1993: 98) – na šta bi mu još onaj raniji Ristić mogao da odgovori da „između levog i desnog poređenja nema“ (*NDIO*, 2/1932: 45).

Ristić je pak, nakon svoje prve faze obeležene nedostatkom sistemskog interesovanja za šire društvene procese, uveliko prihvatio učenje Marksa i Engelsa pred i tokom organizovanja beogradske nadrealističke grupe, nastavljajući i kasnije redovno da se poziva na klasike marksizma – ali ostajući ujedno veran nadrealističkim korenima i pišući uvek „Slava Lenjinu, ali slava i Rembou“. Bila je i to, bitnim delom, posledica zbližavanja s Krležom te jačanja pokreta tzv. socijalne literature u Jugoslaviji, iako će se upravo između ove dve strane, tokom tridesetih godina, razbuktati notorni sukob na književnoj levici, u kojem će Ristić od inicijalnog sve-

¹² U tom ključu čini nam se da treba čitati, postavljene jednu uz drugu, ovakve Micićeve izjave: „Kao zenitista pesnik, stojeći van svih političkih stranaka – ja sam iznad sviju klasa, jer ne priznajem klasa“ (*Zenit* 36/1925: 5) vs. „zenitizam je sin marksizma“, te „Varvari – to je ceo svetski proletarijat“ (*Zenit* 43/1926: 12, 13), a povodom toga nam se ocena Milana Bogdanovića i dalje čini aktuelnom: „Oni, kao Ljubomir Micić, pozdravljaju rusku revoluciju samo kao pokret mističnog Istoka protiv racionalističkog Zapada i Lenjina nazivaju 'velikim barbarinom', sa uverenjem da mu odaju najveće priznanje! [...] I slomila se ta naša posleratna 'moderna' ne samo što je htela da bude mistička, nego i zato, i više još, što ni to nije uspela da bude“ (*Danas* 3/1934: 310).

doka postati jedan od ključnih Krležinih saučesnika, i zbog kojeg će suprotstavljena strana najčešće posezati za pejorativnim etiketama „trockista“ i „trockizam“, apelujući na Krležu za spasavanje iz odnarođenog trockističkog blata – iako je ime ovog ruskog revolucionara kod nas bilo prethodno dovedeno u vezu sa *Zenitom*. Međutim, tamo gde se zenitista upinjao da izvede „proletersku revoluciju metakosmosa“ i tako svom komunizmu prida širi, odnosno kosmički ili, tačnije, metafizički smisao, kanonski eseji vodećeg našeg nadrealiste, publikovani mahom u Krležinim časopisima, bili su izraz težnje da se približe i, koliko je moguće, pomire marksistička i psihoanalitička doktrina, do koje je Ristić veoma držao, a njegova teorija morala mogla bi se razumeti kao krajnji produkt te sinteze.

Na pitanje političkog opredeljenja nadovezuje se, prirodno, i odnos ovih autora prema nacionalnom pitanju, i bilo bi očekivano da su, u tom pogledu, obojica sledili osnovne avangardne impulse i bili, bez ostatka, internacionalno orijentisani. *Zenit* je konceptijski i bio tako zamišljen, što je bilo istaknuto podnaslovom revije („za internacionalnu umetnost“), dok je u praksi to podrazumevalo izveštaje o novoj umetnosti širom Evrope i objavljivanje priloga umetnika koji su Miciću stizali sa raznih strana kontinenta, i to najčešće bez prevođenja.¹³ Međutim, Micić je, uprkos spomenutom internacionalnom opredeljenju, već u *Zenitu* sporadično otkrivao svoje prenaplašene simpatije za svekoliko srpstvo, po kojima će kasnije postati lako prepoznatljiv. Najpre je bio isprovociran političkim prilikama u „hrvatskom“ Zagrebu i uopšte Eshaeziji (zbog čega je bio i protiv jugoslovenstva u ma kom obliku), a zatim razočaran i stanjem u „srpskom“ Beogradu – što je izazvalo trenutno posipanje pepelom, ali nije uticalo na potonju glorifikaciju Srbije.¹⁴ U retrospektivnom tekstu „Film jednog književnog pokreta“ napisao je:

1918. Srbija se propinje iz mučnog rata kao troglava aždaja: SHS. Na jednoj strani omamljeni pobednici, na drugoj strani prestravljeni pobeđeni. Obe strane su u znaku lažne ljubavi i pritajene mržnje. [...] Sve što mrzi Srbe i Srbiju postaje „boljševik“. Kao vatra i ulje mešaju se pobjeda i poraz – u jednoj državi. To se je zvalo jugoslovenstvo (*Zenit* 38/1926: 28).

Štaviše, boravak u izgnanstvu dodatno je učvrstio njegovo antijugoslovenstvo: „Jugosloveni' kao neodređeni pol privlače ceo svet da radi protiv srpskog duha zemlje, jugoslovenska bezličnost ih tera da deluju sami protiv sebe“ (Мицић 1993: 9), a po povratku u Beograd pokrenuo je časopis *Srbijanstvo* – koji se gotovo u celosti sastojao iz *Manifesta srbijanstva* – zabranjen odmah zbog šovinizma i širenja mržnje (Miloradović 2013: 310).¹⁵ Ovakvom političkom profilu odgovara i to da, „prema onome što je Micić kasnije pričao, a drugi zabeležili, moglo bi se zaključiti da je on tokom rata (a i kasnije) bio simpatizer Draže Mihailovića, da je bio rojalista i da je, kada su međunarodni odnosi u pitanju, bio istrajni frankofil“ (Miloradović 2013: 322). Njegov književni i ideološki razvoj, nažalost, time kao da je potvrdio one optužbe koje je, u žaru polemike, još početkom dvadesetih godina – u članku „Dva ljuta brata“ – Micićima uputio Stevan Galogaža: „...literarni harlekini, smešno pretenciozni pisari 'prečansko pravoslavnog' karaktera, literarni pjevavci i patuljci...“ (cit. prema Голубовић, Суботић 2008: 101).

¹³ Paradoksalno je što je, i u ovom slučaju, zenitistička vavilonska zbrka jezika odjekivala usko evropski, dakle evrocentrično.

¹⁴ Žustro reagujući na ispade Stjepana Radića, Micić je u članku „Papiga i monopol 'hrvatska kultura'“ (*Zenit* 24/1923) isuviše lako prešao s (legitimnih) kritika kulturnih prilika i jeftinog političarenja na (šovinistički) obračun s čitavim narodom i njegovom kulturom, kojima je na kraju odrekao i postojanje, suprotstavljajući „srpski konstruktivni balkanizam“ „najkulturnijeg na Balkanu – srpskog stvaralačkog naroda“ „destruktivnom hrvatskom 'evropeizmu'“ (2), čime je samo izokrenuo Radićevu argumentaciju ne napuštajući njenu (lažnu) logiku. No, sličnu je duhovnu klimu zatekao docnije i u Beogradu, pa je u „Hvala ti Srbijo lepa“ (*Zenit* 36/1925), sentimentalno naričući nad srpskim „kukavnim pobačajem“, pred duhom nove umetnosti priznao da „zablude praznog nacionalizma i moji snovi o geniju moje rase, razbijeni su grubo i svirepo“ (3).

¹⁵ Micićev nacionalizam i odnos prema evropskoj kulturi u svojim bitnim tačkama mogao bi da se uzme i kao (pritajena) prethodnica danas dominantnih diskursa domaće desnice o „srpskom stanovištu“, „autošovinizmu“ i drugim samoporicateljskim sablastima: prva formulacija, premda ju je njen glavni današnji zagovaratelj preuzeo od Crnjanskog, može se naći u Micićevom *Manifestu srbijanstva*, dok je druga nastala kao reakcija na Konstantinovićeve *Filosofiju palanke*, za koju je kao ogledno polazište poslužio upravo barbarogenijski „plemenski zazor od tuđeg“. Pored toga, Micićev lajtmotiv „dvoboja kultura“ (*Zenit* 8/1921: 2) – u njegovoj vizuri shvaćen kao boj Istoka i Zapada – u idejnom pogledu se neizbežno smešta negde između špenglerovske „propasti Zapada“ i haningtonovskog „sukoba civilizacija“, ideologema dražih autorima konzervativne orijentacije.

Ristić je, s druge strane, bio dosledni Jugosloven, povodom čega je zapisao neke od najboljih svojih rečenica, od kojih barem jednu vredi u celosti citirati:

Kad ne bismo živeli baš u ovom trenutku, na ovoj Planeti, kakva je danas, u ovom blokovskom, nasilničkom, militarizovanom, rasističkom, nacionalističkom, neofašističkom svetu u kome nema opstanka, nama, narodima Jugoslavije, van Jugoslavije, van jugoslovenstva – i nikakva nas republička državnost neće i ne može spasti – ja bih se možda internacionalistički dosledno, proglasio „građani-
nom sveta“, to jest Utopije. Ovako Jugoslavija mi izgleda, i još dugo će to biti, jedina naša, minimalna i maksimalna u isti mah, neizbežna i neizbežno relativna stvarnost (1977: 10–11).

Upravo na osnovu ovakvih i sličnih po-etičkih stavova beogradskog nadrealiste, Ivana Momčilović čvrsto će insistirati „na jugoslovenskoj orijentaciji iskri nadrealizma koje će u Beogradu (negde između 1924. i 1931) blesnuti i razgoreti 'vatrometom Revolucije'“, naročito „u vremenu revizionističkog nacionalidentitarnog terora aktuelnih državnica 'regiona'“ (2010). Jugoslovensko i socijalističko opredeljenje Ristić je smatrao istinski emancipatornim, i to naročito u doba hladnoratovske podele na blokove (ponovo oštra polarizacija Istok–Zapad!), kada je, kao odgovor na takve podele, osnovan Pokret nesvrstanih.¹⁶ Nacionalne granice, barem u kulturi, Ristić nije priznavao a internacionalizaciji kulturne politike doprinio je ne samo kao autor već i kao, u punom smislu reči, radnik u kulturi i kulturni poslanik, čak i onda kada je ovo opredeljenje rezultiralo bolnim prekidima intimnih prijateljstava, o čemu je u *Tri mrtva pesnika* ostavio potresna svedočanstva.¹⁷

Uprkos svim razlikama u političkim stavovima te načinima na koji su ih artikulisali, naši autori delili su ideju da čovek, ma koliko neotuđivo bio *zoon politikon*, naposljetku nije, ne može i ne sme da bude reduciran (samo) na politiku. I obojica su smatrala da se to nadilaženje političkog zbiva u kosmičkom. Posebno je Micić naginjao kovanju fraza u kojima je spajao komunistički i kosmički diskurs, i u svom časopisu pozivao na društvenu promenu, štampajući u prilog tome brojne pamflete i pokliče, ali se cilj ove transformacije, na kraju krajeva, nalazio negde daleko iznad društvenog sistema:

Zenitističko delo mora biti asocijacija kozmičke individualnosti. A kozmička individualnost? Dan – noć – svetlo – podne – vizije – okult – onkraj – sve to sačinjava sa čovekom jednu individualnost – kozmičku! (*Zenit* 8/1921: 3).

Ispravnije bi, stoga, bilo govoriti o novom zenitističkom kosmičkom poretku (prizvanom već samim imenom pokreta), za koji bi društvena revolucija predstavljala tek uvertiru, a u svojim zenitozofskim razmatranjima Micić je slobodno posezao kako za naučnim disciplinama tako i za mnogim paranaučnim teorijama, (proizvoljno) spajajući ili (preterano) poistovećujući astronomiju i astrologiju, fiziku i metafiziku... celu avangardu i zenitizam. Ristićev imanentni kosmizam mogao bi se sažeti odgovorom iz almanaha:

Verujem u nepobitnu konkretnost, u jedinstvo Duha; Duha bez boga; Duha ne transcendentalnog, već imanentnog čovečanskoj (ili ne-čovečanskoj, ali izraženoj, i oličenoj i u čoveku) misli... (*Немогуће* 1/1930: 3).

16 Zanimljivo je, stoga, da je Ristić, uprkos snažnom i istrajnom jugoslovenskom opredeljenju u politici, početkom 1950-ih – tokom rasprava o konceptijskim problemima *Enciklopedije Jugoslavije*, kada se na dnevnom redu našlo Krleži posebno važno pitanje „upotrebe riječi jugoslavenski, jugoslovenski, južnoslavenski, južnoslovenski, odnosno južnoslovenski“ – izjavio kako „ne postoji jugoslovenska književnost, ali se može govoriti o južnoslovenskim književnostima“ (Roksandić 2014: 18–20).

17 S druge strane, Ristiću su upravo zbog političke delatnosti unutar državnih okvira – ponavljajući poznatu nadrealističku optužbu Polu Klodelu iz 1925. da se ne može ujedno biti i francuski ambasador i pesnik – upućivane zamerke da je napravio prevelike koncesije i izdao nadrealizam te da je sve to služilo „ufoteljavanju jednog *nadri*-realističkog establishmenta“. Pritom je dežurni optuživač video „postepeno Ristićevo napuštanje vlastitih nadrealističkih pozicija iz tridesetih godina i istovremeno stvaranje osovine Krleža–Ristić kao jednu od najvećih nesreća koje su zadesile intelektualni život na Balkanu“ (Ivšić 1990: 94), na šta je Bora Ćosić direktno replicirao da je, nasuprot tome, „Marko–Krleža raskršće naše slovesnosti, naše pismenosti i naših civilizacijskih obzora“ (1991: 96).

U vezi sa spomenutim kosmičkim principom valja napomenuti i da je jedan od najsnažnijih naglasaka u pisanju kod obojice bio stavljen na ljudsku svest, tu „krunu žive materije“, i to individualnu svest koja bi, vlastitim razvojem i usavršavanjem, trebalo da čoveka približi najvišim ili, rekli bi drugi, najdubljim doživljajima i spoznajama – u svakom slučaju, onom kosmičkom. Pritom su i Micić i Ristić težili određenim oblicima svesti višeg stepena, što su i terminološki isticali: u *Zenitu* je, posve očekivano s obzirom na brojne ničeanske tragove, carovala „nadsvest“ (38/1926: 11), dok su se nadrealisti opredelili za „ultra-svest“ (Popović, Ristić 1931: 118–119). Ipak, u „Galaktičkim sanjarijama“ Ristić je napisao da zvezdano postojanje ne opravdava društvenu letargiju i apatičnost nego ih, štaviše, negira usmeravajući čoveka da svoju nepodnošljivu društvenu situaciju menja sada i ovde:

Svemir je možda ravnodušan prema životu, ali život ne može da bude ravnodušan... [...] Tek prema večnosti svaki čin čoveka dobija svoje puno značenje (*Pečat* 5, 6/1939: 295).

U svojim zenitističkim gala-sanjarijama Micić je umeo da previdi politiku iz previsoko postavljene zenitne tačke gledišta i tako je olako skine s dnevnog rada, dok je Ristić, naslućujemo – premda revnosni kritičar (malo)građanskog *Schuldgefühl* kao mehanizma psihičke inhibicije – i sam podlegao ovom osećanju krivice, sve manje zadržavajući se u oslobađajućim sferama oniričkog, erotskog i kosmičkog, a sve više u za njega pomalo sputavajućem kavezu politike, u kojem je tek ponekad uspevao da prepozna nadrealističko *nemoguće*.

Konačno, osvrnemo li se celovitije na psihoportrete Ljubomira Micića i Marka Ristića, mogli bismo da zapažimo i neke neočekivane sličnosti. Premda su nastupali kao rušitelji starog sistema vrednosti, obojica su bili izrazito skloni konzervaciji novog poretka koji su sami izgrađivali:

I Micić i Ristić, kao osnivači svojih pokreta, svesni su vrednosti svedočanstva i dokumenta: obojica sistematski sakupljaju časopise, knjige, fotografije, čuvaju prepisku, rukopise, sudske, administrativne, finansijske i druge materijale, a naročito umetnička dela, radi istorizacije pokreta i potvrde svojih ideja (Голубовић, Суботић 2008: 204).¹⁸

Micić je, u te svrhe, i u zagrebačkoj i u beogradskoj redakciji časopisa držao Galeriju Zenit, ali je zapravo planirao da jednom izgradi svojevrсни hram svih zenitističkih ostvarenja – muzej *Zeniteum* – za koji je Jo Klek / Sajsl čak načinio dva nacrt. Ristić nije imao takvih pretenzija, iako se njegov stan spontano pretvorio u ogromnu, heterogenu i duboko ličnu kolekciju umetnina, čiji je jedan deo na kraju završio na izložbenoj postavci Muzeja savremene umetnosti u Beogradu kao „Nadrealistički zid“. Obojica su se, dakle, s nemalom dozom posesivnosti odnosili prema nasleđu čijem su stvaranju doprineli, a bilo je u tome i totalističkog impulsa: (najpre) pretendovati na sve, (potom) sačuvati sve: Micić je, takoreći deduktivno, polazio najpre od sebe i stavlja sve pod zenitističku kapu (videti sve u sebi), a Ristić je, više induktivno, u najrazličitijim delovima svakodnevice pronalazio nadrealističke postupke (videti sebe u svemu). Čak su se i jedan prema drugome, u simptomatično retkim neposrednim pominjanjima, odnosili prilično netrpeljivo: po zenitisti, beogradski su nadrealisti bili i ostali nadrealisti, književni smutljivci i diletanti, a docnije neprikosnoveni politički protivnici, dok je nadrealista zenitistu smatrao netaalentovanim i spomena jedva vrednim megalomanom.¹⁹ Takođe, uloga supružnica, ne samo u njihovim životima *en général* nego posebice u avangardnim aktivnostima pokreta kojima su pripadali, bila je od presudnog značaja. Pritom je utisak da se, bez obzira što je Micić bio naizgled glasnjia autorska i urednička figura od Ristića, iza cele te liderske halabuke krio važniji, ali nažalost prigu-

18 U prilog ovom konzervatorsko-statičnom duhu možemo navesti još nekoliko primera. Svedočanstva Irine Subotić (Суботић 1981) i Branislava Skrobonje (1995) o Micićevom životu nakon Anuškiine smrti prikazuju ga kao sumornog čoveka zarobljenog u prošlosti, obučenog uvek u crno, koji – kao u filmu *Dan mrmota* – živi vazda jedan isti dan. S druge strane, esejizirajući o Ristiću, Bora Ćosić ispred svega ističe njegovo neprestano vođenje dnevnika te ovaj princip dnevničarenja vidi kao „uredno knjigovodstvo vlastitog života od dana na dan“ (1991: 71), u čemu možemo prepoznati opsesiju redom, sređivanjem, beleženjem, sumiranjem... Pored toga, Sretenović kaže da „i sam Ristić bio je svestan svog arhivskog impulsa o kojem govori kao robovanju 'maniji čuvanja' svega što je bilo deo njegovog intelektualnog života i što je, kako autoironično kaže, dovelo do toga da je od čoveka postao 'ustanova'“ (2016: 137).
19 Micić je, u uredničkoj belešci uz prevod Dermeovog teksta „Književna krađa ili kalamburi“ (*Zenit* 35/1924), zabeležio ključne reči

Anuška i Ljubomir Micić
u redakciji *Zenita*,
Beograd, 1924. ◀

šeniji, doprinos Anuške Micić, čija nam aktivnost u brojnim zenitističkim poslovima – uključujući pisanje, prevođenje, predlaganje vizuelnih rešenja, obezbeđivanje finansija, uspostavljanje i održavanje kontakata, sređivanje administrativnih obaveza i sl. – deluje kao intenzivnija od skromnije nadrealističke involviranosti Ševe Ristić, ili pak Lule Vučo i Lele Matić, premda se o svima njima dosad, sem retkih izuzetaka (Milanka Todić, Biljana Andonovska, Žarka Svirčev...), govorilo uglavnom samo kao o muzama ili saputnicama „muških klubova“ svojih supružnika. Naposljetku, važno je na ovom mestu naglasiti da je Micića i Ristića ponajviše razlikovala spremnost da same sebe podvrgnu kritičkom preispitivanju i, sa time povezana, sklonost humoru. Kod Micića se tek sporadično može nazreti pokoja samokritična notica, ali nema ni traga od ozbiljnije sumnje u smisao vlastitih pregnuća, a kamoli njihovih dometa, i pomalo je žalosno što je svoju duhovitost ovaj autor ispoljavao samo kada je pisao jarnosno. Ristiću je, nasuprot tome, humor služio kao sredstvo relativizacije kako tuđe tako i vlastite pozicije – on je, još pre konsolidovanja beogradske nadrealističke grupe, pisao da je humor

svoje kritike nadrealizma – onanistički pokret, epigonstvo lišeno duha i talenta te nadrealizam – da bi u „Legendi o 'mrtvom pokretu' ili između zenitizma i antizenitizma“ napisao kako „i ono malo čega ima u nadrealizmu, to je zenitizam“ (43/1926: 3). U istom članku optužio je mladu generaciju književnika za oportunitizam, spomenuvši usput i Ristića: „Međutim, *mladi*, koji su takođe pripadnici starog morala i deca iz jedne te iste buržoaske kolevke, 'bore se' samo zato, da potisnu stare sa njihovih društvenih položaja, koje oni žele da zauzmu. Malo se naroguše (Crnjanski, R. Petrović), malo izveštače po uzoru na strane (Ristić, Matić)...“ (7). Ovaj mu, sa svoje strane, nije ostao dužan: „Trebalo je još spomenuti zenitizam Ljubomira Micića (primer tvrdoglave negacije bez sadržine), i dadaovanje Dragana Aleksića“ (Živadinović, Ristić 1932: 27), na šta se vratio i u odrednici o Miciću u indeksu imena iz *Književne politike*: „srpski spisatelj, antitalenat i mistifikator, urednik *Zenita*, osnivač zenitizma, ideolog barbarogenija, i eto tako: ništa“ (Ristić 1979: 294).

Ševa i Marko Ristić u svom domu,
ispred *Nadrealističkog zida*, Beograd, oko 1960,
Muzej savremene umetnosti, Beograd

„sredstvo borbe protiv sentimentalnosti i konvencionalnosti, ali i samokritike“ te da predstavlja sam uslov poezije, pa i revolta (Ristić 2003: 16, 28) – a upravo će samokritičnost među nadrealistima postati ne samo jedna od najvažnijih reči, nego i principijelna nit-vodilja ka permanentnom napredovanju putem doradivanja sopstvenih manjkavosti.

***Differentia specifica*: dijalektika**

Verujemo da je, prema svemu prethodnome, prikladno na kraju ove studije, s obzirom na njene glavne i sporedne aktere, vratiti se jednom književnoistorijskom uvidu za koji smatramo da ni danas, nakon brojnih novijih istraživanja, nije izgubio na snazi:

Možemo čak ustanoviti da se zenitističko-dadaistička „zagrebačka avangarda“ našla u procijepu između dva volumena: Krležine i Cesarčeve, izvorno avangardističke, djelatnosti u hrvatskoj književnosti, i djelatnosti beogradske avangarde s nadrealističkom jezgrom unutar srpske književnosti, pri čemu su oba volumena, upravo zahvaljujući svom avangardnom značaju, prekoračivala nacionalne književne međe i doživljavala općejugoslovensku radijaciju, stupajući, u vrijeme normativne prijetnje, u odnose savezništva i stilske interferencije. Unutar tog procijepa nije se mogao održati ni Micić ni Dragan Aleksić! (Flaker 1988: 245).

Za razliku od Ristića, koji je sa Kočom Popovićem već u *Nacrtu za jednu fenomenologiju iracionalnog*, tom najhegelijanskijem od nadrealističkih izdanja, otvoreno priznao kako je i sam, *nolens volens*, deo savremene građanske kulture, ali onaj deo koji će, iz nje same, dijalektički da je negira, Micić za tako nešto nije bio pokazivao volje a čini se ni sposobnosti: njegovo mišljenje i (društveno-umetničko) delanje, rečeno jezikom *Nacrta*, naprosto nije bilo „bremenito dijalektikom“ da bi moglo da obuhvati „mnoštvo vidova stvarnosti jednom dijalektičkom poliskopijom saznavanja“ (1931: 21) te se jalovo zadržavalo samo na uočavanju apsolutnih opozicija. Ili, rečeno jezikom koji je Barbarogenije bolje razumevao, odbacivši neumoljivi rad dijalektike sam je Micić postao ocvala evropska kurva koju je toliko prezirao, i koju više nijedno zdravo balkansko dijalektičko seme nije moglo da oplodi.

Ljubomiru Miciću i Marku Ristiću potrudili smo se da u ovom radu pridemo ne samo kao dvema središnjim autorskim figurama naše (međuratne) avangarde, uključivši najvažnije sličnosti i razlike između njih, nego i kao svojevrsnim oznakama za dve moguće vizije avangardne umetnosti i politike, pri čemu nije bilo moguće umaći ni našim vlastitim hermeneutičkim predrasudama, odnosno teorijskim, umetničkim, političkim i dr. sklonostima. Pri tome, pokušali smo da izbegnemo zamke kako onog tipa razmišljanja koje nam se, najčešće, potura pod isuviše uprošćenom frazom „A i B kao antipodi“ – na šta bismo, sa Davičom, odgovorili kako „ne verujem[o] u apsolutnu istinu antiteza“ (*Немогуће* 1/1930: 5) – tako i onog stava, navedenog na početku našeg rada, čija bi krajnja posledica bila izgradnja svepomirateljskog srpskog avangardnog fronta (koji bi bio *contradictio in adjecto*, budući da avangardu karakteriše najpre internacionalistička poetika osporavanja), te da se, s one strane navedenih pristupa, založimo za suptilnije (dijalektičko) razmatranje i čitanje – ili, drugim rečima, za bolju (premda *nemoguću*?) meru sopstvenog iščitavanja i dočitavanja – Micićevog i Ristićevog (anti)umetničkog opusa i društveno-političkog simboličkog prtljaga, koji nam ne dolaze jedan bez drugog.

Literatura

- Andonovska, Biljana. „Mali avangardni časopis koji bi se zvao Časopis“. *Beton* 149 (2014). Bez paginacije, Web. 30. 5. 2020.
- Benjamin, Valter. „Iskustvo i siromaštvo“. Prev. Aleksa Golijanin. *Anarhistička biblioteka* (2016). Bez paginacije, Web. 30. 5. 2020.
- Boynik, Sezgin. „Marxist-Leninist Roots of Zenitism: On Historical Avant-Garde Corrections in Karpo Godina's film *Splav Meduze*“. *East European Film Bulletin* Vol. 36 (December 2013). Bez paginacije, Web. 30. 5. 2020.
- Brebanović, Predrag. *Avangarda krležiana: pismo ne o avangardi*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Arkzin, 2016.
- Ćosić, Bora. *Pogled maloumnog*. Sarajevo: Svjetlost, 1991.
- Flaker, Aleksandar. *Poetika osporavanja: avangarda i književna ljevica*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- . *Nomadi lepote: intermedijalne studije*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1988.
- Голубовић, Видосава и Ирина Суботић. *Зенит: 1921–1926*. Београд: Народна библиотека Србије, Институт за књижевност и уметност; Загреб: СКД Просвјета, 2008.
- Ivšić, Radovan. *U nepovrat: članci, razgovori i dokumenti 1956–1989*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1990.
- Konstantinović, Radimir. „Ko je Barbarogenije“. *Treći program* 1.1 (1969): 9–21.
- . *Biće i Jezik u iskustvu pesnika srpske kulture dvadesetog veka*. [Knj.] 5. Beograd: Prosveta, Rad; Novi Sad: Matica srpska, 1983.
- Kreft, Lev. „Politike avangardi u Centralnoj Evropi“. Prev. Miljana Perić. *TkH* 8 (2004): 18–23.
- Krleža, Miroslav. *Izlet u Rusiju*. Zagreb: Narodna knjižnica, 1926.
- Lončar, Mate. „Krležini književni časopisi: za sve kulturne probleme (II)“. *Književna istorija* 7.25 (1974): 109–126.
- Мицић, Љубомир. *Барбарогеније децивилизатор*. Прев. Радмила Јовановић. Београд: „Филип Вишњић“, 1993.
- Miloradović, Goran. „Od anarhizma do šovinizma: Drugi svetski rat i pripadnici avangardnog umetničkog kruga oko časopisa 'Zenit' – Ljubomir Micić i Marijan Mikac“. *Intelektualci i rat 1939–1947*. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012. Ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina, 2 sv. Zagreb: FF press, 2013: 305–332.
- Momčilović, Ivana. „Za 'ovu' Jugoslaviju“. *Aktiv* 547 (2010). Bez paginacije, Web. 30. 5. 2020.

- Popović, Koča i Marko Ristić. *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog*. Beograd: Nadrealistička izdanja, 1931.
- Прпа Јовановић, Бранка. „Српска књижевна авангарда и антиевропски дискурси (1919–1929)“. *Авангарда: од даде до надреализма*. Ур. Бојан Јовић, Јелена Новаковић и Предраг Тодоровић. Београд: Институт за књижевност и уметност, Музеј савремене уметности, 2015: 85–90.
- Roksandić, Drago. „Krležina *Enciklopedija Jugoslavije* između euroskepticizma i euronormativizma: prilog poznavanju početaka Krležina projekta *Enciklopedije Jugoslavije*“. *Studia lexicographia* 8.15 (2014): 5–22.
- Ristić, Marko. *Za svest: 1971–1977*. Beograd: Nolit, 1977.
- . *Književna politika: članci i pamfleti*. Beograd: Rad, 1979.
- . „Preobraženja Dade: istorija literature koja nije istorija literature“. *Uoči nadrealizma*. Beograd: Nolit, 1985. [izvorno: *Književnik* 1.3–4 (1924)]: 89–102.
- . *Oko nadrealizma*. [Knj.] 1. Beograd: Clio, 2003.
- Skrobonja, Branislav. „Hasta la vista ili priča o Miciću“. *New moment* 4 (1995): 2–24.
- Sretenović, Dejan. „Rođenje avangarde iz duha Nietzschea“. *New moment* 5 (1996): 56–60.
- . *Urnebesni kliker: umetnost i politika beogradskog nadrealizma*. Beograd: Službeni glasnik, 2016.
- Суботић, Ирина. „Сећања на сусрете с Љубомиром Мицићем“. *Књижевност* 36. 7–8 (1981): 1483–1487.
- Ujević, Tin. *Kritike, prikazi, članci, polemike: o hrvatskoj i o srpskoj književnosti*. Zagreb: Znanje, 1965.
- Vučičević, Branko. „Postbrodolomna rehabilitacija“. *Vreme* 619 (2002). Web. 30. 5. 2020.
- . *Srpske lepe umetnosti*. Beograd: Fabrika knjiga, 2007.
- Вучо, Александар и др. *Позиција надреализма: у Београду, 10. јануара 1931*. Београд: [б. и.], 1931.
- Živadinović Bor, Stevan i Marko Ristić. *Anti-zid: prilog za pravilnije shvatanje nadrealizma*. Beograd: [s. n.], 1932.
- Жмегач, Виктор. „Зенит – заборављени часопис“. *Авангарда: свеске за теорију и историју књижевно / уметничког радикализма* 1.1 (1997): 85–88.

Izvori

- Danas: književni časopis*, 1.1 (1934) – 1.5 (1934).
- Nadrealizam danas i ovde [NDIO]*, 1.1 (1931) – 2.3 (1932).
- Немогуће = L'Impossible: međunarodni časopis*, 1.1 (1930).
- Pečat: književni mjesečnik za umjetnost, nauku i svekulturne probleme*, 1.1/2 (1939) – 2.13/15 (1940).
- Сведочанства: књижевни часопис*, 1.1 (1924) – 2.8 (1925).
- Zenit: internacionalna revija za umetnost i kulturu*, 1.1 (1921) – 6.43 (1926).

Summary

Jovan Bukumira

ZENITIST IN THE JAWS OF DIALECTICS: MICIĆ AND RISTIĆ (VIA KRLEŽA)

As the champions of the two most organized avant-garde movements in the region, Ljubomir Micić and Marko Ristić are taken as the starting points for (re)examining certain cultural and ideological assumptions of two possible visions of avant-garde art and policy. The parallel review of not only the nodal (and certain common) points of their personal fates and public activity, but also their explicit as well as implicit positions and stances, has shown sporadic similarities, and more importantly – symptomatic differences in opinion and practicing their own avant-garde engagement. Even though both of them were versatile authors (poets, literary critics, essayists, pamphletists, editors, visual artists, etc.), admirers of French culture and fierce critics of the literary circumstances in Yugoslavia, as well as involved their wives in the movements that they belonged to, and had rather conservative attitudes towards these legacies (which is at first glance irreconcilable with the avant-garde impulses), the noted differences appear more significant for understanding their life-long projects. Ljubomir Micić acted as the lone leader of the Zenitist movement, with whom collaboration was very difficult; he wanted to entirely reject culture and tradition, because of which he pleaded for new barbarity that would be headed by Barbarogenius, through which the unadulterated Balkans would oppose the Western European civilization; he accepted Marxism, but modified it through his Zenitist principles; he started out with an internationalist view, only to end up in ardent (Serbian) nationalism. On the other hand, Marko Ristić did not consider himself the indisputable leader of the surrealist group and often criticized it in collective creative endeavors; he was aware that it is impossible to deny culture in its entirety, but that it can be criticized from within, and he advocated looking to Paris as much as to Moscow; he tried to synthesize Marxist and psychoanalytical doctrine; he was the consistent antinationalist of Yugoslav orientation; for a while he was Miroslav Krleža's close associate and friend, which influenced his views on politics and art. Finally, what turned out to be the key difference between Micić and Ristić was dialectics, which the former painfully lacked, leaving him imprisoned in the inability to overcome binary oppositions, while the latter enthusiastically embraced it, basing his entire writings and activity on it.

Keywords: Ljubomir Micić, Marko Ristić, avant-garde, Zenitism, Surrealism, Miroslav Krleža, dialectics

